

ÜTOPYA: MEKÂN ve KENTİN İDEAL FORMU

UTOPIA: THE IDEAL FORM OF PLACE AND CITY

Doç. Dr. Köksal ALVER

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Özet: Düşünce tarihinin verimli bir sahası olan ütopya, ilk bakışta hayali, gerçek olmayan ve fakat ideal toplum tasarısıdır. Ancak biraz derinliğine bakıldığında mekânla, hatta kentle ilgili olduğu görülür. Bu bağlamda ütopyanın, kent hayatıyla, kentsel ve toplumsal düzenle, ideal hayat arayışıyla bağlantıları incelenmeye değer bir olgu olarak belirir. Ütopya, mekân ve kentin ideal formudur. Bu yazı, ütopya ve ütöpik düşünceyi mekân ve kent bağlamında betimleyici bir şekilde irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Kent, Mekân, İdeal, Tasarım.

Abstract: The utopia, an efficient field of the history of opinion, can be seen as imaginary, unreal and ideal design of society. Utopia can be considered as a fact related with real place and city also. Utopia can be conceptualized as a result of the city life, urban and social order, ideal life in this context. Utopia is ideal form of place and city. This paper examines the utopia and utopian thought in the context of place and city.

Key Words: Utopia, City, Place, Ideal, Design.

Giriş

Ütopya, düşünce ve edebiyat tarihinin zengin çağrışimli alanlarından biridir. Çağrışımların her biri, devasa bir çalışma alanıdır. Okuru yahut araştırmacıyı, sanat, mimari, kent, mekân hatta siyaset gibi değişik sahalara kışkırtıcı bir edayla davet eden ütopya, böylelikle kendinden hareketle verimli bir tartışmanın

fitilini de ateşler. Ütopya merkezde olmak kaydıyla pek çok faktör, enine boyuna tartışmaya dahil olur. Bu bakımdan ütopya bilim ve düşünce tarihinde verimli bir konuma oturur.

Söz konusu tartışma evreni içinde genelde mekân özelde kent daha bir dikkat çeker. Bu, ütopyanın öncelikle bir yere, mekâna, giderek kente karşılık gelmesindedir. Ütopyanın belli bir yeri, mekânı yahut kenti, ülkeyi işaret etmesi, çağrıştırması, bu tartışmanın ne kadar merkezi bir konuma oturduğunu göstermektedir. Bu makale çerçevesinde, ütopyanın mekân ve kentle ilişkisinin değişik biçimleri betimleyici bir tarzda ele alınmaktadır.

Ütopya ve Mekân

Ütopya, genellikle yok-ülke, olmayan yer, hayali yer, yeryüzü cenneti, ideal yer, dahası ideal kent gibi değişik kavramlar eşliğinde tanımlanır. Her tanım ütopyanın hayali bir yer oluşuna dikkat çeker. Olmayan bir yere yahut gerçekte gösterilemeyecek bir ülkeye, bir topluma karşılık gelmesine karşın ütopyanın bir yeri, çevreyi, bir mekânsal konumlanmayı çağrıştırdığı hesaba katılır. Ütopya dendiğinde hayali dahi olsa insan zihnine üşüşen şey, bizzat belli bir çevre, yer, mekân ya da kentten başkası değildir. Bunu sağlayan, zorunlu kılan şey nedir? Neden ütopya ile mekân bu denli birbirlerini gerekli kılmaktadır?

Ütopyanın somut yahut soyut bir mekân boyutu ile düşünülmüş olması bizzat ütopyanın hem kavramsal yapısı hem de anlam dünyasıyla ilgilidir. Bileşik bir sözcük olan 'utopia', 'topia'nın yani yerin yokluğunu imler. Fakat var olduğu düşünülen bir yerin yokluğudur sözü edilen. Dolayısıyla yer olmasaydı onun yok olma hali de olamayacaktı. Ütopyanın mekânla, yer ile doğrudan ilişkili olma durumu varlığı gereğidir. Aynı zamanda ütopya belli bir hayatın ve yaşam biçiminin inşasına dönüktür. Ütopya, insanın hayata verdiği karşılıklardan biridir aslında. Yani ütopya bizzat hayatı önceleme hayalinden başka bir şey değildir. İster düşsel ister gerçek olsun, ütopyanın zemini belli bir hayat tarzıyla mukayyettir. Ütopyanın mekânla ve çevreyle ünsiyeti, hayata dokunmasından kaynaklanır. Hayat ise bilindiği üzere belli bir toplumsal ve fiziksel ortamı gerekli kılar. Toplumsal ve fiziksel ortamın kasti hayatın ta kendisidir dense yeridir. Bu bakımdan mekân, hayatı önceleyen ütopyanın vazgeçilmez unsuru haline gelmektedir.

Ütopyalar, farklı bir hayat tarzının, değişik bir yaşama ikliminin dile getirilişidir. Çünkü ütöpik çalışmalar, hep mevcuttan farklı bir hayatı kurmaya yönelir. Her şeyin yolunda gittiği, her ayrıntının düşünüldüğü, tüm insanî eylemlerin hesaplandığı, belirlendiği, tasarlandığı yani neredeyse tüm sorunların çözüme kavuşturulduğu ideal bir hayatın tesisi söz konusudur. Begoviç'in tespitiyle "gayri insani olmakla beraber mükemmel" bir mekânizma olan ütopyada "insanlar yaşamazlar, sadece fonksiyon icra ederler. Yaşamazlar, zira hürriyet yoktur. Burada insanın şahsiyeti yoktur."¹ Bu büyük can sıkıcı monotonluk yahut 'mükemmelliyetin monotonluğunda'² ya da bu monotonluk yoluyla bir hayat düşünmekte, farklı, değişik, yeni bir hayatın çerçevesi çizilmektedir. Her hayat tarzı gibi bu türlü hayat da ister istemez belli bir mekânı gerekli kılmaktadır. Hayatı avuçları içine alacak bir kap gerekmektedir. Bu kap ise mekândan başkası değildir. Ütopyanın mekânı çağrıştırması boşuna değildir. Ütopya ancak mekân bağlamında anlaşılabilir.

Ütopya yazını düşsel bir çerçevede de olsa mekâna müdahale edip onu biçimlendirir. Mekân ütopyanın düş haritasına göre şekillenir. Ütopya yazarı, ayrıntılı bir şekilde mekâna nüfuz eder ve asla onu ihmal etmez. Mekânın biçimlenmesini titizlikle izler, gerekli yerlere müdahale eder. Ütopyanın nasıl bir yerde kurulacağından mekânsal organizasyonlara, örneğin evlere, mahallelere, binalara, sokaklara, caddelere, neyin nerede yer alacağına varıncaya kadar her şeyi metne dahil eder. Hatta ütopyanın, büyüklüğünü, kısımlarını, bölgelerini, coğrafi konumunu tüm ayrıntılarına kadar düşünür. Bir mühendis ve planlamacı gibi davranan ütopya yazarı, ütopya mekânlarının dağılımında toplum ve insana rağmen onun adına konuşur, öneriler getirir ve mekânı kafasındaki toplum haritasına uyarlar. Ütopyanın mekâna müdahale edişi, ütopyanın kaçamayacağı bir husustur. Çünkü ütopyanın bizzat kendisi, hayatın tamamına olduğu gibi hayatın tüm unsurlarına da müdahaledir. Ütopyaların baskın özellikleri arasında yer alan düzen, tekillik, otoriter ve totaliter tavır, mutlakiyetçilik ve tercihin yokluğu gibi nitelikler³ göz önüne alındığında onun mekânla kurduğu değişik ilişki tarzı da anlaşılabilir olur.

¹ Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir yay., 1987, s. 244, 246.

² John Reader, *Şehirler*, çev. Fatma B. Karlıdağ, İstanbul: YKY, 2007, s. 163.

³ Lewis Mumford, *Makine Efsanesi*, çev. Fırat Oruç, İstanbul: İnsan yay., 1996, s. 362-363.

Ütopya mekânı, yaşanılan gerçek mekândan izler taşımaktadır. Gerçek mekânları farklı bir boyutta ve farklı bir şekilde resmeden ütopyanın, bir tür ayna vazifesi gördüğü düşünülebilir. Yaşanılan ülke yahut kentin insani ve toplumsal sorunları üzerinden kaleme alınan ütopya, belli bir eleştiri ve algının oluşumuna katkıda bulunur. Bir karşıtlık ilişkisinde, yazar iki farklı dünyayı, hayat tarzını ve mekânı karşılaştırır. Eleştirdiği düzenin yerine yeni bir düzen önerir. Önerisi yeni bir mekân organizasyonu yahut kent modelidir. Ütopya mekânı böylece, yeni bir hayatı işaret ederek, var olan gerçek hayatın yok sayılmasını, eleştirilmesini, değiştirilmesini salık verir. Yazar, kendi yaşadığı mekândan kalkarak daha farklı bir mekân tahayyül eder. Böylece ütopya mekânı doğmuş olur.

Mekân bir anlamda ütopya'yı gerçek hayata katan temel kategoridir. Hayat tarafından sınanacak olan ütöpik görüşler, belki kendi imkânlarını ve imkânsızlıklarını da bu şekilde görmüş olacaktırlar. Hayat-ideal çizgisinin kırılma noktasına denk gelen ütopyanın, gerçekliğin bedeni olan mekân ve kent gibi alanlara göz kırpması, el atması manidar bir tutum olarak not edilmelidir.

Ütopya ve Kent

Yapay, kurgusal, gerçeklikten uzak olsa da ütopyalar, insanın tecrübe ettiği bir kentsel deneyimi ima etmekte gibidirler. Yalın bir şekilde “kentsel bir forma sahip”⁴ olan ütopyalar, kent imgesiyle iç içe ve “her zaman kent ortamlarında kurgulanmış”tır.⁵ Doğrudan bir kenti, kentsel bir dünyayı ima eden ütopyada “mekân kentle, toplumsal düzen kentsel işleyişle sınırlıdır. Boyutları, sınırları, toplumsal hacmi belirlidir. Ütopya'yı önerilerde toplumsal modelin kentle sınırlı oluşu, gerçekleştirilebilir, kendi içinde bir dengeyi sürdürme yeteneğine sahip, kontrol edilebilir mikro diyebileceğimiz bir toplumsal modeli oluşturma kaygısıyla”⁶ Mekân ve çevrenin insanın biçimlenmesinde, onun belli bir hayatı somutlaştırmasında ne denli etkili olduğunu düşünen ütopya'cular, belki çok yerinde ve haklı bir gerekçeyle “tasarladıkları ‘ideal toplum’a önce bir

⁴ David Harvey, *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis yay., 2008, s. 192.

⁵ John Reader, *a. g. e.*, s. 162.

⁶ İsmail Coşkun, “Ütopya ve Kent”, *İÜ Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi 9. Sayı, 2004, s. 186.

‘ideal kent’ kurmakla işe başladılar”⁷, bu ideal kentlerin hemen hepsi kağıt üzerinde kalsa da.

Ütopya ve kent ilişkisinde birkaç boyut irdelenmeyi gerektirir. Ütopya, hem bir kentsel düzen önerisidir hem de bunun ideal boyutunun çizilmesidir. Genelde ütopyaların ideal kenti kurgulamaları üzerinde durulur. İdeal bir hayatın yürürlükte olduğu ideal kentlerin, ütopyanın temel ayırıcı vasfı olduğu söylenir. Zaten ütopyanın bizzat kendisinin ideal çerçevesi böylesi bir algıyı ister istemez doğurmaktadır. Ancak burada öncelikle sorulması gereken asıl soru, ideal kent bağlamı değil de bizzat kentin neden ütopyanın vaz geçilmez bir ögesi olduğudur. Neden kent dışı başka bir yerleşme birimi değil de ısrarla kentsel toplum modeli önerilmektedir ütopyalarda? İlkin bunun açıklık kazanması gerekir.

Ütopyanın kenti kendisine temel unsur olarak kabul etmesi, ideal yaşantının kent düzleminde kurulabileceğini iddia etmesi, bunu düşlemesi, bunu arzulaması ve dolayısıyla kırı, köyü değil de kenti/şehri öne çıkarması, ütopyanın toplumsal gerçeklerle ne şekilde yüzleştiğini göstermektedir. Ütopya, kent dışında yani kent olmanın gerekli ve yeterli koşullarına sahip olmayan bir hayat arayışı değil, aksine hayatın tüm farklılıklarıyla gümbür gümbür aktığı mekânlarda yani kentlerde kurulabilecek mükemmel toplum, ideal hayat düşüdür. Dolayısıyla şehirli, başka bir ifadeyle medeni bir hayatın tesisine dair bir öneridir. Şehir, medeniyetin taşıyıcısıdır. Dolayısıyla ütopya, şehirden, medeniyetten, toplumsal akıştan uzaklaşma, kopmayı değil, tam tersine toplumla birlikte bir hayatı kurma arzusunu ifade eder. Ütopya alternatif oluşturma girişimidir; ancak söz konusu alternatifin çerçevesi gene kentle belirlenmektedir. Bu ideal ve mükemmel hayatın ne şekilde yürütüleceği, nasıl sürekli ideal, iyi kalınacağı haklı olarak sorulur ve sorgulanır. Bu yüzden ütopya önerileri çoğunlukla şüpheyile karşılanmıştır. Eleştirilerin ve şüphelerin haksız olduğu da söylenemez, çünkü toplumun bütünüyle idealize edilebilmesi, ideal bir çerçevede kendini var etmesi pek vaki değildir. Ama bütün bunlar ütopyanın kenti ve dolayısıyla medeni olmayı, medeni kalmayı arzulamasına bir halel getirmez. Ütopyanın kenti öne alması, kendisini medeni iklimle kıyasladığını, bu iklim içinde kalmak istediğini açıklar.

⁷ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İstanbul: İz yay., 1998, s. 75.

Ütopyanın kentle birlikte anılması, kenti gerektirmesi, hatta ütopya metinlerinin yoğun bir şekilde modern dönemlerde yaygınlık kazanması, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Ütopyanın çıkışında modern dönemlerin yaşama ve düşünme pratiğinin etkisi söz konusudur ve bir modern düşünme biçimi olan ütopya, hem ait olduğu dünyaya karşı çıkma ve onu eleştirme hem her şeye rağmen ona benzer bir hayatı kurma yönü ile belirmektedir. Kent dışı ütöpik arayışlara giren örnekler olsa da ütopyanın genel karakteri kentsel yaşamla özdeşleşmektedir. Kentsel yaşam, sıkı kurallarla çerçevelenen ve denetlenen bir yapı arzeder. Kent ve özellikle modern kent, özgürlükten ziyade belirleme, tayin etme, denetleme yönleriyle öne çıkmaktadır. Ütopyaların kent özlemi içinde oluşları ile modern kentin yapısal özellikleri arasında doğrudan bağlar mevcuttur. İnsan ve toplum her ikisinde de sıkıştırılmakta, çok katı kurallarla donatılmaktadır. Bu yüzden ters-ütopyalar bir alternatif oluşturma anlamında kenti değil kent dışına kaçışı, tabiata dönüşü yüceltir.⁸

Ütopyanın kentle ilgisinde bir diğer boyut ise 'ideal kent' yahut ideal toplum anlatısıdır. Bilindiği gibi ütopyanın kurguladığı kent ve kentsel yaşam, başından sonuna ideal boyutta gerçekleşir. Ütopyanın aslında yok-ülke oluşu biraz da bundandır. Çünkü gerçekte böylesine idealize edilmiş bir hayatı bulmak mümkün değildir. Yok-ülke yahut hayali yer olan ütopya, gücünü zannımca buradan alır. Ama eğer kurgu ile gerçek arasındaki sıkı bağı hatırlarsak, bir şekilde ütopyanın hayale sığınma bahanesinden ayrılması gerektiğini söyleyebiliriz. İdeal kent tasarımı, kurgusal bir deneme olabilir; ancak onun gerçek hayatı, gerçek kentsel deneyimi göz ardı ettiği iddia edilemez. Bunu özellikle ütopyaların örnekliğinde ortaya konan somut kent yapılaşmalarında görmek mümkündür. İdeal kent tasarımı, gerçek kent biçimlerinde hayli etkili olmaktadır.

İlk ütopyanın sahibi olduğu söylenen ve modern ütopya literatürünü etkileyen Platon, ideal devletinde aynı zamanda ideal kenti tasvir eder. Kentin "önergelerinin esasını oluşturduğu"⁹ Platon, ütopyasını yani *devletini* kent temelli olarak kurar. Devletin yönetimi, idaresi aslında bir kentin yönetimidir. Devletin kimlerden oluşacağı, görevlerin taksimi, insanlar arası ilişkiler gibi

⁸ İsmail Coşkun, a. g. m., s. 190-191.

⁹ John Reader, a. g. e., s. 162.

temel hususlar aynı zamanda bir kentte yaşamının temel ilkelerini işaret eder. Eserin ana omurgasını kent bilinci, kentte yaşama üstüne düşünme oluşturur. Örneğin, şehirde kimlerin, hangi iş sahiplerinin yer alacağı uzun uzadıya konuşulur ve şehrin büyük bir çeşitliliği barındırması gereği üzerinde durulur.¹⁰ Bilindiği gibi Platon'un savlarına göre devlet her şeyi belirleyen muktedir bir yapıdır. Her hususun ayrıntılı bir şekilde düşünüldüğü böylesi bir ortamda filozof-kral ve seçkinler iktidarı temsil eder. Toplum katı bir şekilde sınıflara/tabakalara bölünmüştür. Herkes üstüne düşen vazifeyi eksiksiz bir şekilde yerine getirmek zorundadır. Avareliğe izin verilmemektedir. Ortaklık esastır, çocuk babayı baba da çocuğunu bilmeyecektir. Aşk yoktur, özgürlük de. Kent yönetimi, insanlık tarihi boyunca pek de matematiğe sığıdığı görülmeyen kadın-erkek ilişkisini büyük bir kibirle yahut cehaletle matematiksel bir şekilde düzenleyen bir otorite konumundadır. Modern dönem ütopyelerine esin kaynağı olan Platon'un eseri ütopya ile kent arasındaki kopmaz bağı belirgin bir şekilde ortaya koyması açısından da önemlidir.

Kendi eserinin adını doğrudan ütopya şeklinde sunarak bir yazın türünü de belirlemiş olan Thomas More, daha net çizgilerle bir ideal toplum, ideal kent resmi çizer. "Utopia adasının 54 büyük ve güzel şehri vardır. Hepsinde aynı dil konuşulur. Aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlüktedir. 54 şehrin hepsi aynı plan gereğince kurulmuştur ve hepsinde bölge özelliklerine göre biçimlenen aynı devlet yapısı vardır. Şehirlerin arası en az 24 mildir ve yürüyerek bir günde birinden öbürüne gidilir. Her yıl, her şehirden üç yaşlı başlı, bilge kişi gelip Amaurote'de toplanır ve memleket işlerine bakar. Amaurote adanın başkentidir. Çünkü, orta yerededir ve herkesin kolayca toplanmasına elverişlidir."¹¹ Ütopya şehirleri birbirinin aynıdır, dolayısıyla birini bilen hepsini bilir. Bölgesel özellikler dışında genel planları ve diğer özellikleri aynıdır. Zannediyorum bu husus ütopyanın sınıfsız bir toplum oluşunun fizik plana yansımadır. Ancak fikir düzlemindeki ütopya var olan hayatın durgunluğu, monotonluğu ütopya şehirlerinde de aynıyla vakidir.

More'un ütopyasında kent çok keskin kurallar ve çizgilerle belirlenmektedir. Onun düşsel ütopyası, kente müdahale etmekte, adeta yeni bir kent formunu

¹⁰ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988, s. 64.

¹¹ Thomas More, *Ütopya*, çev. Vedat Günyol vd., İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2000, s. 114.

dayatmaktadır. Bu haliyle de yoğun eleştiriler almaktadır. Örneğin, Lewis Mumford, More'un ütopyasını muhtıraya benzetir. "Bu yeni mekânsal ölçekle yeni bir tek tiplik bir arada gelişir; ve evet, buna yeni bir kasvet ve monotonluk da eşlik eder... Aynı dil, aynı tavırlar, adetler, yasalar. Görünüşleri de aynı olacak, kent biçiminde hiçbir çeşitlilik olmayacaktır. Giysilerde de, renklerde de çeşitlilik olmayacaktır. Bu yeni muhtıraydı, standartlaşmanın, hizaya sokmanın ve kolektif denetimin muhtırası: Quaker kasveti ya da hapishane kasveti. Peki Ütopya, yani 'iyi yer' bu mudur?"¹² İdeal, düşsel kent ve mekân arayışında ana durak olsa da, More, kendi döneminde ve ilerde totaliteryen eğilimleri cesaretlendirdiği için pek çok eleştirinin muhatabı olmaktan kurtulamayacaktır.

Klasik ütopyalardan Campanella'nın *Güneş Ülkesi* adlı eseri¹³ ideal kent düşününün bir başka örneğidir. Eser, ayrıntılı bir kent tasviri gerçekleştirir. Evler, konaklar, odalar, duvarlar, surlar, şekiller ve biçimler ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Kent hem mekânsal hem de toplumsal bir birim olarak anlatılır. Kentin bölümleri ve biçimleri anlatıldığı gibi kentte nasıl yaşanacağı, hangi kurallar çerçevesinde bir hayat sürdürüleceği de enine boyuna anlatılır. Geniş bir ovanın ortasındaki bir tepede kurulan ve tapınağın tam merkezde yer aldığı "kent, bütünlüklü ve kendine yeterli bir varlıktır. Köylüler, kentin erzağını sağlayabilirler, ancak iyi yaşamın, akli ve ruh yaşamının düzenlenmesi ve ilerletilmesi üzerine kentin temel işlevinde ciddi bir rol oynamazlar. Güneş Ülkesi'nin yedi dairesini birbirinden ayıran surlar, insanlığın tüm bilgilerini gösteren sözler ve resimlerle kaplıdır. Kent, insanoğlunun tanışık olduğu tüm sanatları ve bilimlerini fiziken cisimleştirmektedir; iyi yaşamın üretilmesinde gereken tüm bilginin kısa, ama detaylı bir özetidir."¹⁴ Güneş Ülkesi, ütopya literatürünün önemli bir kaynağı olmasının yanında kentin sosyolojik yorumu açısından da önemsenmesi gereken bir eserdir.

Klasik ütopyalar çoğunlukla ideal kent tasarımlarıyla öne çıkar. "Ebedi ahenk ve barışın hüküm süreceği ideal bir toplumla ilgili safdilane bir hayal"¹⁵ olarak görülebilecek ütopyanın ideal kenti "tanrısal düzendeki makrokozmos sistemin mikrokozmos yansımasıydı. Binaları, yasaları ve kurumlarıyla ilahi ahengi

¹² Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. G. Koca-T. Tosun, İstanbul: Ayrıntı yay., 2007, s. 408.

¹³ Campanella, *Güneş Ülkesi*, çev. Vedat Günyol-Haydar Kazgan, İstanbul: Can yay., 1996.

¹⁴ Krishan Kumar, *Ütopyacılık*, çev. Ali Somel, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 28.

¹⁵ Ali İzzetbegoviç, *a. g. e.*, s. 258.

yeniden üretmeye çalışıyordu. Tüm ideal kentler Campanella'nın ütopyasına verdiği adla Güneş Ülkesi olmayı arzuluyordu; ya da yeryüzünün ideal kenti, Augustine'i takiben Hıristiyanların farz ettiği gibi Tanrı Kenti'nin bir taklidi olmalıydı."¹⁶ Bir yapay oluşum, icad ve inşa olduğu aşikâr olan ideal kent, elbette gerçek düzlemde değil ancak kurgusal anlamda var olabilir.

Ütopya ve Modern Kent Tasarımları

Ütopyanın kente ve ideal kent kurgusuna etkisi, klasik ütopya edebiyatı ile sınırlı değildir. Ütopyanın modern kent tasarımlarına yansıyan boyutları da söz konusudur. Modern dönemde yeni kent düzenlemelerinde, kent planlamasında ütopya hayli etkili olduğu görülmektedir. Ütopyanın gelecekle ilgili bir tasarı ve öneri oluşu dikkate alınacak olursa, bu durum insanı şaşırtmaz. Ütopyalar öylesine yazılmış eserler olmaktan uzak olduğu için hem eleştiri hem öneri olarak kabul edilmelidir. Geçmişle hemen hemen bağımlı kesen ve 'şimdi' üzerine yoğunlaşan ütopyalar, gelecekle ilgilidir ve bilinçli girişimlerdir.¹⁷ Ütopyayı gelecekle irtibatlandıran Mannheim, onun temel kıstasının 'hayata geçirme' yani gerçekleştirme olduğunu belirtir.¹⁸ Bu bakımdan geleceğe dair düşünme pratiği, bir şekilde ütopya literatürünü değerlendirmek, bu literatürden etkilenmek durumunda kalmıştır. Burada mekân ve kent özelinde, özellikle kent planlaması uygulamaları, yeni kent modellerinin yahut yaşam alanlarının üretilmesi gibi alanlar dikkat çekmektedir. Kent ve mekân alanındaki yeni arayışlar, farklı modellemeler, ütopyadan ilham almaktadır. Ütopyaların ayırıcı vasfı olan 'yeryüzü cenneti' imajı, adeta yeni arayışların ufkunu belirlemektedir. Gerek kentsel düzlemde gerek kent içi yeni mekânsal organizasyonlar bağlamında olsun, sözü edilen imajın ne denli etkili olduğu somut projeler çerçevesinde görülebilmektedir.

Ütopya kaynaklı iyi yaşam, ideal kent, ideal toplum, cennetimsi hayat ideali, modern dönemlerde mimarlar, mühendisler, teknisyenler ve planlamacılar eliyle hayata geçirilmek istenir. Modern dönemlerde ideal kent tasarımı özellikle

¹⁶ Krishan Kumar, *a. g. e.*, s. 26.

¹⁷ Ütopyanın şimdi ile gelecek arasındaki konumu için bkz. İsmail Coşkun, "Şimdinin Eleştirisi: Thomas More ve Bir İmkân/Öneri Olarak Ütopyalar", *Hece*, Sayı: 90/91/92, Haziran/Temmuz/Ağustos, s. 209-217; Nermi Uygur, "Yokülke", *Güneşle* içinde, İstanbul: YKY, 1997, s. 218-226.

¹⁸ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos yay., 2004, s. 228.

mimar ve mühendislerin (mimar-mühendis) elinde yeni bir boyut kazanır. Mimarlık bu dönemde bir anlamda ütopyanın mirasını değerlendirir ve hayalleri zorlayan projeler ortaya koyar. Rönesans'tan günümüze gelinen süreçte ideal kent arayışlarının çok çeşitli biçimlerde ortaya çıktığı görülür. Bu süreçte ideal kent bağlamında kimi ütöpik girişimler, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier, Haussmann, Ebenezer Howard gibi isimlerin düşünceleri ve eserlerinde öne çıkar. Bu isimler sanayi uygarlığının teknik ilerlemesinden esinlenerek yeni kentleşmiş toplumda ütopya üretmeye girişirler.¹⁹ Sanayileşmenin teknolojik devrimiyle artık ütopyaı gerçekleştirmek çok daha kolaydır ve yeni dönemin yeni otoriter aktörleri bunun için seferber olmaktadır.

Modern kent tasarımlarında öne çıkan mimar ve mühendisleri, 'mimar-şehirci' şeklinde tanımlayan Bumin, onun bir ütöplast olduğuna hükmetmektedir. Tıpkı ütöplast yazarı gibi modern mimar-şehirci de masasına oturup kentler yapmakta, çizimler çizmekte, insanların nasıl ve nerede, ne şekilde yaşamasına karar vermekte ve keyifli bir oyun oynamaktadır. Oyuna kimseyi karıştırmak istemeyen yeni dönemlerin yeni ütöplastı, böylelikle elinde planlarıyla yeni bir iktidar kurmaktadır.²⁰ Artık iş bu yeni aktörün düşlediklerine, planlarına evet diyecek gerçek bir kral yahut yönetici bulmaya kalmaktadır. Mimar-mühendis binlerce yılın yaşam ritüellerini duvarlarında, tuğlalarında, pervazlarında, kapılarında, bükük boyunlarında taşıyan 'eski' yapıları, daracık tozlu sokakları, düzensiz yani geometrik olmayan kenti, hiç düşünmeden bir cetvelle nasıl düzelterceğini biliyor ve bunun için otoritenin emirlerini bekliyor.

Ünlü mimar Le Corbusier tipik bir modern mimar-mühendis olarak yirminci yüzyılda ütöplastı bir yaklaşımla ideal kentler, yeni dönemlerin ruhu ile harmanlanmış kentler kurmak için kolları sıvamıştır. Çağdaş bir kentin geometrik, doğrusal/çizgisel olması gerektiğini düşünen Le Corbusier, sokak ve mahallerin ortadan kalktığı, yüksek ve çok sayıda gökdelenler, ana yollar, yeşil alanlar ve ortak hizmetlerle yoğunlaşmış bir kent ve konut alanları çizmektedir. *Yarının Şehri, Işıldayan Kent* yahut *Üç Milyon Kişi İçin Çağdaş Kent* adlı tasarımları akıl, mantık, işlevsellik, yararlılık, sadelik prensiplerine göre kurulmaktadır. Kendi çağının değerleriyle kente ve mekâna yaklaşan modern

¹⁹ Martin Meyerson, "Ütopya Gelenekleri ve Kentlerin Planlanması", *Cogito*, Sayı: 8, Yaz 1996, s. 120.

²⁰ Kürşat Bumin, *a. g. e.*, s. 171.

mimar-mühendis, masa başında kağıt üzerinde kendince ideal binalar ve kentler tasarlamakta “geometri ve makineleşmeye dayalı çağa layık kentlerin yaratılması için kent planlamasının yukarıdan karar verecek ve bunları uygulayacak olan uzmanlar tarafından yapılması gerektiğini”²¹ savunmaktadır. Tıpkı klasik ütopyist gibi kentin hem fiziki birimlerine hem de yaşama ritüellerine müdahale etmektedir. İdeal kentin formunu, kendi zamanının ruhundan ve değerlerinden hareketle çizmektedir. Ve bu haliyle tıpkı klasik ütopyalar kadar etkili olan Le Corbusier, eleştirilmekle birlikte takip de edilmiş ve yer yer tasarımlarına ve düşüncelerine benzer uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bugünün sıradan olguları haline gelen gökdelenlerin sardığı kent ve residenslarla dolu yeni yerleşim yerleri bunun tipik örneğidir.

Belirgin bir şekilde ütopyalardan etkilenen Ebenezer Howard, *bahçe-kent* kavramıyla çerçevesini çizdiği *Garden Cities of Tomorrow* (Yarının Bahçe Kentleri) adlı tasarımında daha organik bir kent önermektedir: “Sınırlı bir nüfusa ve yerleşim yoğunluğuna, sınırlı bir bölgeye sahip; bir kent topluluğunun tüm temel işlevlerini, iş, sanayi, idare ve eğitimi karşılayacak şekilde örgütlenmiş; sağlığı korumak ve tüm çevreyi güzelleştirmek için yeterli sayıda kamusal park ve özel bahçelerle de donanmış bir kent.”²² Etrafı yeşil kuşakla çevrili olan bahçe-kent, düzen, denge, bütünlük, örgütlülük ve işlevsellik boyutlarıyla öne çıkmaktadır. Burada da mimar-mühendis devrededir ve sıfırdan bir kent kurmaktadır. Adeta masa başında oluşturulan kent, tıpkı bir maket gibi yahut prefabrik bir yapı gibi boş bir araziye kondurulmaktadır. Bir ütopya kadar yeni ve suni/yapma, her şeye müdahil olan bir mühendisin projesi kadar duygusuz ve tarihsiz. Ama tıpkı diğer ütopyalar ve modern mimar-mühendislerin düşleri gibi Howard’ın da tasarımları tam anlamıyla karşılıksız kalmamıştır. Bahçe-kentler, bahçe-şehirler Amerika’dan başlayarak pek çok ülkede yer bulmuştur. İstanbul’un en popüler yerleşim yerlerinden birinin de Bahçeşehir olması manidardır. Ve söz konusu bu Bahçeşehir’in bir ütopya olarak kayıtlara geçmesi de²³ bir o kadar manidardır.

²¹ Neslihan Türkün Dostoğlu, “Le Corbusier’nin Kentsel Ütopyalarına Genel Bir Bakış”, *Le Corbusier ve Kent*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s. 10.

²² Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 626.

²³ Hatice Kurtuluş, “Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam yay., 2005.

Modern dönemlerde ütopyadan esinlenen kimi girişimciler, onun sadece tasarımlarda değil gerçek hayatta yaşatılmasına inanmış olmalı ki, somut kurumların ve yaşam alanlarının inşasında ütopyalardan yararlanmışlardır. Robert Owen, Charles Fourier, Etienne Cabet ve Godin gibi ütöplastler, ütopyayı gerçek hayatta kurma adına akıl almaz girişimlerde bulunurlar.²⁴ Owen, bütün servetini harcayarak ‘New Harmony’ (1824) adında yeni bir toplum inşa etmek için bir arazi alır. Tipik bir komün toplum olarak New Harmony, diğer ütöplast tasarımlar gibi tüm ayrıntılar düşünülerek baştan belirlenip çizilir. Bu sitenin makine, saat, disiplin, düzen, dakiklik prensiplerine göre işlemeşi öngörülür. Sitenin planı ve mimarisine büyük önem verilir. Sokak ve avlulara yer verilmeyen bu planda, evler, bahçeler, ortak alanlar, yatakhane, çamaşırhane, yemekhaneler, ahırlar büyük düzenleyici yazar tarafından itinayla yerlerine yerleştirilir. Hayat bu tüm ayrıntılarıyla belirlenmiş bu fizik ve sosyal ortamda akacaktır. Tıpkı bir makine ve saat gibi işleyeceği varsayılan toplumsal düzen düşü elbette gerçekleşmeyecek ve Owen’ın girişimi kısa bir süre sonra başarısızlıkla son bulacaktır.

Owen gibi Fourier de ütöplast bir toplumun peşindedir. Farklılık ve çeşitlilik prensiplerine göre kurduğu ‘Phalanstere’ ile ütöplast kent arayışlarında yerini alır. O da kurduğu ütöplast kentinin yahut toplumunun hem fizik/mekânsal hem de toplumsal yönlerini ayrıntılı bir şekilde çizer. Sokaklar, caddeler, evler, atölyeler, evlerin bölümleri tek tek ölçülüp biçilir. Artık iyice kanıksanan bir manzaradır bu: mimar-mühendis devrededir ve topluma, insana rağmen onun için yaşam alanları tahayyül etmektedir. Her ne kadar takipçileri somut adım atmış olsalar da onun düşleri de gerçekleşme imkanı bulamaz. Benzer girişimlerin tamamı başarısız olur. Ancak insanlar ütopyadan beslenmeyi bir türlü bırakmaz. Bu da sanırım ütopyanın düşünce dünyasındaki karşı konulamaz çekiciliğini gösteren bir husus olsa gerektir.

Ütopyanın modern zamanlardaki bir başka aksini/yansımasını lüks evlerle dolu kapalı yerleşmelerde, güvenli sitelerde görmek mümkündür.²⁵ Her biri bir ütopya özentisiyle kurulan güvenli siteler, sanki düşsel bir hayati

²⁴ Sözü edilen ütöplastlerin girişimlerinin ayrıntılı analizi için bkz. Kürşat Bumin, a.g.e., s. 87-103.

²⁵ Güvenli sitelerin ayrıntılı bir analizi için bkz. Köksal Alver, *Siteril Hayatlar*, Ankara: Hece yay., 2007; Ayşe Öncü-Petra Weyland (Haz.), *Mekân, Kültür, İktidar*, İstanbul: İletişim yay., 2005; Hatice Kurtuluş (Haz.), *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, İstanbul: Bağlam yay., 2005.

cisimleştirme iddiasıyla inşa edilip pazarlanmaktadır. Dışarıya yani bir anlamda ana kıtaya/kente, kentin diğer kısımlarına radikal bir şekilde kapalı olan bu yeni mekânsal modeller, cennetvari bir hayatın tesisi iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Özellikle sitelerin sunumlarında çok abartılı bir dilin kullanıldığı ve neredeyse her şeyin mükemmel, sorunsuz olduğu izlenimi yaratılmaktadır. Oysa yapılan araştırmalar göstermiştir ki, birer ütopya kopyası olan güvenli site hayatında yani steril hayatlarda çok önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Fakat böylesi sorunlar güvenli sitelerin ütopya örneğinde kurulmasına engel teşkil etmemektedir. Hatta güvenli sitelerin mekânsal planlarında, bina modellerinde ve isimlerinde ütopyaların etkili olduğu görülmektedir.

İdealiskent sitesi ‘ideal olan ne varsa!’ cümlesini slogan olarak seçerken, her şeyiyle ütopyayı çağrıştırdığını da ilan etmektedir. *Misstanbul Evleri* ise ‘İstanbul içinde bir düş şehri’ yani bir anlamda ütopya kurmaktan söz eder. Güvenli sitelerin ilk örnek ve modellerinden *Kemer Country* ise bir ütopya rüyası olduğunu nasıl da belli eder: ‘Mutlu ve ideal bir yaşam’. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat her birinde ütopyavari bir söylemin öne çıktığı görülmektedir. Hayli abartılı ve albenili bir imajla süslenen güvenli siteler ütopya olma, ütopyayı gerçek kılma iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. İdeal, huzur, mutluluk, ayrıcalıklı yaşam, düşsel hayat gibi iç gıcıklayan, hayalleri zorlayan kavramlar da bu yeni mekânların süslenmesi için devreye sokulmaktadır.

1990’larda İtalya’da ortaya çıkan ve Avrupa’nın diğer ülkeleriyle birlikte diğer kıtalara yayılan ‘slowcity-cittaslow’ (‘yavaş-şehir’, ‘dingin-şehir’, ‘sakin-şehir’) hareketinin esin kaynağı acaba ütopyalar olabilir mi? Modern dünya dizgesinin en önemli unsurlarından biri olan hız ve hızlı yaşama karşı bir hareket olarak gelişen ‘yavaş yemek’ ve ‘yavaş yaşam’, en temelde daha düzenli, sınır ve ilkeleri belli bir hayatı öne almaktadır. Böylesi bir yaşam ancak buna dönük örgütlenmiş kentlerde mümkündür düşüncesi ise yavaş-şehir anlayışını doğurmuştur. Dünyanın en yavaş/ağır hareket eden canlılarından biri olan salyangozu kendilerine simge olarak seçen yavaş şehirler, temel alanlar bağlamında katı kurallarla oluşturulmaktadır. Bu alanlar arasında nüfus durumu, çevre politikaları ve planları, altyapı, hayat tarzları, teknoloji, üretim ve tüketim, komşuluk ilişkileri ayrıntılı bir şekilde belirlenmekte ve yurttaşların belirlenen

kurallar doğrultusunda yaşayıp yaşamadıkları denetlenmektedir.²⁶ Kapitalizmin yeni bir pazarı olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan yavaş şehirler, görünürde kapitalizmin kimi sembollerine karşı çıkmaktadır.

Yavaş-şehir hareketini ütopya paralelinde değerlendirebilmenin kimi ipuçları bulunmaktadır. Öncelikle tıpkı ütopyalar gibi yavaş şehirlerde de çok katı kurallar hüküm sürmektedir. Kurallar, tüm kent hayatını biçimlendirmekte, kuralların ihlali ise değişik müeyyidelerin devreye sokulmasını gerektirmektedir. Bir tür matematiksel düzen içinde toplumsal hayatın kurulması yahut kurgulanması söz konusudur. Bu durumun mümkün olmadığını, insan ve toplum hadiselerinin matematiksel düzenlemelere pek uymadığını binlerce yıllık tecrübe göstermektedir. Bir diğer ipucu ise güzel, rahat, mutlu, huzurlu bir hayat düşüdüdür. Ütopyaların en önemli vurgusu olan ideal yaşam veya huzur, yavaş şehir hareketinin de ilham kaynağıdır. Bu hareketin öncüleri de ütopyada esinlendiklerini ve ütopya benzeri bir şehir kurmayı düşündüklerini ifade etmektedir.²⁷

Görüldüğü gibi ütopya mekân ve kentin yeniden değerlendirilmesinde etkili bir söylem oluşturmaktadır. Gerçek hayata uzanan etkisiyle ütopya, somut adımlara kaynaklık etmektedir. Özellikle mekân ve kent gibi toplumsal ve fiziki bir gerçekliğe sahip olan alanlarda ütopya, çok daha net çizgilerle kendini gösterebilmektedir. Her yeni arayışta, her farklılık arayışında ütopya cesaret verici, kışkırtıcı, ilham verici bir edayla gündeme damgasını vurabilmektedir, düş olduğu çok iyi bilirse de.

Sonuç

Ütopyanın mekân ve kentle ilişkisini, mekân ve kente olan ilgisini kendine bir mesele olarak seçen bu makalede, her iki alanın kopmaz bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Bir ideal tasarım olmasına karşın ütopya, gerçek mekânların oluşturulmasında, somut kentsel adımların atılmasında etkili olabilmekte, bir tür örneklik sergileyebilmektedir. Bu durum kanımca daha çok ütopyanın verimli, kışkırtıcı ve düşsel oluşuyla yani hayalleri zorlamasıyla ilgilidir. Özellikle

²⁶ Paul L. Konx, "Creating Ordinary Places: Slow Cities in a Fast World", *Journal of Urban Design*, Vol. 10, No. 1, February, 2005, s. 7.

²⁷ <http://www.slowmovement.com>.

toplumsal sorunların arttığı ve insanların bir çözüm arayışına girdiği dönemlerde ütopya, yeni bir yol, arayış, çözüm olarak öne çıkmaktadır. Entelektüeller, ütopyayı toplumsal sorunların çözümüne bir karşılık olsun diye üretmektedir. Mekân ve kent meseleleri de, bir çözüm olsun diye ütopyayı değerlendirmektedir. Bu yüzden mekân ve kent modellerinde ütopyanın izlerini görmek hiç de şaşırtıcı olmamaktadır.

Ütopyanın mekânı ve kenti, ideal bir tasarımdır; bir düşün yahut rüyanın kâğıt üzerindeki pratiğidir. Bütün çelişkili, sorunlu, iyi-kötü, güzel-çirkin yanlarıyla hayat orada yoktur. Gene zihinde kurulmuş bir hayatın monte edilmesi söz konusudur yalnızca. Buyurgan, belirleyen, çizen, insan ve toplum adına düşünen bir otorite ve güç, hayatı bu tasarıya uydurmayı denemektedir. Kesif bir şekilde insansızlık, duygusuzluk, aşksızlık dayatılmaktadır. İnsandan doğasına ve fitratına göre değil masada çizilmiş tasarıya göre davranması istenmektedir. İnsandan, bütün duyarlılıkları alınmış bir robot ve makine gibi, makine çağına uygun bir şekilde belki de, kendisine sunulan çerçeveye sığması beklenmektedir. Elbette bütün ütöpik girişimlerde görüldüğü gibi insan buna karşı çıkmakta, akıl ve duygu denkleminde, aynı zamanda hayat ve ütopya geriliminde kendi yolunda yürümeyi tercih etmektedir. Yalın, doğal, tutkulu, bağlı... Kendine sunulan ütöpik reçeteleri bütün bütün elinin tersiyle itmeden, ara sıra dönüp onlar bakmayı, gülümsemeyi, değerlendirmeyi ihmal de etmeden.